

ВЗАЄМИНИ В РОДИНІ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОБРАЗУ «Я»

Дана стаття висвітлює питання впливу сім'ї та сімейного оточення на поведінку, психологічні особливості дитини та становлення її особистості. У ній визначено зв'язки окремих аспектів образу «Я» з певними взаєминами, що складаються в сім'ї. Автором встановлено, що приятні взаємини між членами сім'ї створюють у дитини емоційну рівновагу та підтримують самоповагу, а негативні прояви в сімейних взаєминах провокують у дитини відчуття дискомфорту.

Першим інститутом соціалізації для дитини є її сім'я. Дослідження педагогів і психологів свідчать, що саме перші роки життя, які дитина проводить переважно в родинному колі, мають визначальне значення в її розвитку та формуванні особистості. Сім'я є різноманітною групою, у якій дитина набуває досвіду спілкування і взаємодії з людьми різних поколінь, різної статі.

На питання, що таке особистість, психологи відповідають по-різному, і в різноманітності їх відповідей, і в розбіжності думок із цього приводу проявляється складність самого феномену особистості.

«Я», що розвивається, є центральною темою теорій розвитку особистості в різних психологічних школах.

Ряд дослідників (О.Г. Сухолонова, В.Я. Титаренко, Е. Фром та ін.) зазначають, що формування образу «Я» людини є детермінантою її поведінки [2, с.3-4]. У кожного індивіда образ «Я» формується під впливом багатьох чинників, основним із яких є вплив соціального середовища. Для дитини представником соціального середовища спочатку виступає власна родина.

Вплив сім'ї та сімейного оточення на поведінку, психологічні особливості дитини та становлення її особистості безперечний. У сучасній сім'ї у зв'язку з кардинальними соціокультурними та морально-психологічними трансформаціями суспільства проблема дитячо-батьківських відносин стає все більш актуальною для психологічних досліджень. Ця проблема визначається всією різноманітністю стосунків дітей та батьків, тими порушеннями в дитячо-батьківських стосунках, які можуть суттєво впливати на благополуччя дитини в сім'ї та її подальший розвиток.

Цій проблемі присвячено чимало праць, але ґрунтовно вона аналізується у небагатьох дослідженнях. Нами було проведено дослідження особливостей спілкування у родині та їх впливу на формування образу «Я» у дітей молодшого шкільного віку

* © Іщенко Т.С.

6-7 років, які навчаються у Бериславських загальноосвітніх школах.

Мета даної статті – проаналізувати результати дослідження та з'ясувати зв'язки формування окремих аспектів образу «Я» з певними взаєминами, що складаються в сім'ї.

Р.Бернс вважає, що ідеальний образ «Я» допомагає людям будувати свою поведінку, орієнтуючись на цей ідеал, і контролювати свої спонтанні імпульси. Розуміючи «Я-концепцію» як сукупність установок «на себе», Р.Бернс в її структурі виділяє три елементи: образ «Я», самооцінку та поведінкову реакцію [1, с. 15-18].

1. *Образ «Я»* – уявлення індивіда про самого себе, що, як правило, здаються йому переконливими незалежно від того, чи базуються вони на об'єктивних даних, знаннях чи суб'єктивній точці зору, є вони істинними чи неправдивими. Конкретні способи самосприймання, які ведуть до формування образу «Я», можуть бути найрізноманітнішими. Коли ми описуємо самі себе, то в словах намагаємося виразити основні характеристики нашого звичного самосприймання. Усі вони займають певне місце в образі «Я» – одні є більш значущі, інші – менш значущі, причому значущість елементів самоопису і їх ієрархія можуть змінюватися.

2. *Самооцінка* – афективна оцінка уявлення про себе, яка може мати різну інтенсивність, оскільки конкретні риси образу «Я» можуть викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи осудженням.

3. *Потенційна поведінкова реакція*, тобто це ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою, що відповідно розглядаються як деякоописова (когнітивна) підструктура, емоційно-оцінна і поведінкова складова «Я-концепції» [2, с.58-60].

Позитивні і негативні особливості формування образу «Я» в родині визначаються різними варіантами міжособистісної взаємодії членів сім'ї.

Класифікація типів виховання в родині визначається тим критерієм, який покладено в її основу. Так, за *ступенем виразності емоційного ставлення* батьків до своєї дитини виокремлюють наступні типи:

1. *Любові і прийняття*. Узагальнена формула батьківського виховання виражається твердженням: «Дитина – центр моїх інтересів». У поведінці батьків домінують ніжність до дітей, різноманітні заняття з ними, турбота про них.

2. *Неприйняття дитини*. Узагальнена формула батьківського ставлення формулюється так: «Не люблю цю дитину, бо вона мені заважає жити». У поведінці батьків виявляється неухважність до дитини, жорстокість і бажання якнайменше спілкуватися з нею. Батьки наче відштовхують

дитину.

Якщо в основу класифікації покладено *ступінь свободи дитини в родині* (тобто те, як батьки реагують на поведінку дитини), то виокремлюють наступні типи:

1. *Надмірна опіка (гіперопіка)*. Виховна формула батьків: «Усе зроблю для дитини, цілком присвячу їй своє життя». У поведінці батьків повний контроль за поведінкою дитини поєднується з надмірною опікою.

2. *Надмірна вимогливість*. Виховна формула батьків: «Не хочу дитину такою, якою вона є». У вихованні посилена критика дитини, відсутні похвала, заохочення.

Нами було проведено дослідження (практичний психолог, Іщенко Т.С.), метою якого було вивчення особливостей спілкування в родині та їх вплив на формування образу «Я» у дітей. Зрозуміло, що формування образу «Я» спочатку закладається в родині.

Дослідження тривало протягом 2010-2011 навчального року та охопило 18 дітей молодшого шкільного віку 6-7 років, з них 9 осіб були з неповних сімей. Основною базою виступали Бериславські загальноосвітні школи. В експерименті, крім дітей, брали участь їхні батьки (14 матерів та 4 батьків).

Аналіз результатів за методикою «Діагностика емоційних взаємин у сім'ї» або «Гра у поштарика» (тест Антоні-Бене) [1] дозволив виявити чотири види взаємин у сім'ї:

- 1) ставлення дитини до себе,
- 2) ставлення дитини до членів сім'ї,
- 3) очікуване ставлення членів сім'ї до себе,
- 4) ставлення членів сім'ї до сиблінга (брата чи сестри).

Передбачалося, що кореляції між вказаними параметрами визначають успішність-неуспішність взаємодії дитини із членами сім'ї.

Сучасна психологічна наука традиційно розглядає процес формування образу «Я» особистості через призму включення її в систему суспільних взаємин. Основним чинником становлення образу «Я» є контакти зі значущими іншими (О.Г. Харчев, М.С. Мацковський, Е.Г. Ейдемілер, В.Юстіцкіс та ін.) [5; 6].

З'ясовано, що уявлення дитини про себе пов'язано з гострими переживаннями того, як її сприймають члени сім'ї.

Досліджуючи кореляційні зв'язки самооцінки дитини та взаємного ставлення членів сім'ї, ми зробили певні висновки. По-перше, самооцінка дитини значимо корелює з оцінками, які очікує вона отримати від матері та сиблінга. Це говорить про те, що емоційна взаємодія дитини з матір'ю та сиблінгом безпосередньо пов'язана з формуванням образу «Я», а саме: задоволення потреби дитини в позитивній увазі матері та емоційній підтримці сиблінга сприяє формуванню позитивного образу «Я» та успішному спілкуванню під час взаємодії.

Психологи (Е.Г. Ейдемілер, В.Юстіцкіста ін.) вважають, що діти, які пережили материнську депривацію, як правило, сумніваються у власній цінності, вони заздалегідь упевнені в неможливості встановлення тісних емоційних зв'язків [6].

Як результат, такі діти починають уникати будь-яких соціальних контактів, бо завжди чекають, що будуть відчужені. Іншими словами, в основі таких зв'язків між соціальними очікуваннями та поведінкою особистості, лежить механізм «саморегуляції пророцтва». Позитивний досвід у взаєминах дитини з членами родини, дозволяє їй відчути свою цінність, паралельно активізує досвід конструктивної взаємодії, який під контролем та опікою батьків є психологічно безпечним. Однак, бувають випадки, коли взаємодія в родині набуває й негативного забарвлення, і саме вплив нетактовного батьківського втручання та установок є визначальним.

Отже, отримані позитивні почуття, повага і любов, які відчують члени родини до дитини, впливають на формування в неї позитивного сприймання життєвої реальності та почуття особистісної цінності, а це, у свою чергу, сприяє формуванню позитивного образу «Я».

По-друге, виявлено значиму залежність між самооцінкою дитини та ставленням матері до сиблінга, батька та самої дитини до сиблінга. Це свідчить про важливість у становленні позитивного образу «Я» дитини гармонійності сімейних взаємин.

Приязні взаємини між членами сім'ї створюють у дитини емоційну рівновагу та підтримують самоповагу, а негативні прояви в сімейних взаєминах провокують у дитини відчуття дискомфорту. Отже, взаємодія між членами родини (зокрема взаємодія між братами та сестрами) є джерелом позитивного уявлення дитини про себе за умови відсутності ревнощів або наявності навичок конструктивного реагування у стосунках дітей на негативні емоційні переживання. Навпаки, емоційна незадоволеність власною позицією у структурі сімейних стосунків є причиною почуття власної неповноцінності та антипатії до сиблінга. Тобто, міжособистісні стосунки між членами родини є важливими чинниками формування позитивного образу «Я» дитини.

Специфічним для взаємодії між членами родини, особливо між братами та сестрами є прагнення дітей знайти один в одному підтримку, психологічну безпеку, схвалення, але разом з тим вони потребують незалежності, свободи та самовизначення. Загострення названих протиріч провокує виникнення заздрощів, ревнощів, неприязні, тобто конфліктних взаємин. Такий характер взаємин дітей у сім'ї значною мірою є закономірним. При цьому, якщо наявність сиблінга спонукає дитину до самовдосконалення, визначає її прагнення стати

кращою, то їх взаємодія є позитивним та продуктивним чинником становлення особистості. Узгодженість визначених протиріч можлива лише за умови продуктивної конкуренції, джерелом якої є формування батьками в дітей емоційної зрілості, самодостатності – коли індивід відкрито виражає себе і приймає відмінності іншого.

Унаслідок проведеного теоретично-практичного дослідження ми прийшли до таких висновків: уміння дитини будувати успішне спілкування з іншими членами родини є частковим відображенням тієї оцінки, яку дають якостям та вчинкам цієї дитини члени сім'ї. Наявність у сім'ї кількох дітей визначає певні особливості становлення образу «Я». Діти, у яких занижена самооцінка, з недовірою ставляться до оточуючих. Завищена самооцінка формується в дитини, в основному, коли система покарань в сім'ї досить м'яка. Родина створює передумови для розвитку індивідуальності особистості, оскільки ніщо так не виражає її суб'єктивний світ, як почуття. Іншими словами, внесок родини в емоційний та поведінковий розвиток особистості унікальний. Психологічний клімат родини є надзвичайно важливою умовою психічного розвитку дитини.

Література:

1. Бене Е. Детский тест «Диагностика эмоциональных отношений в семье» // Семейная психология и семейная терапия. – 1999. – №2. – С.14-41.
2. Сухоленова О.Г. «Я-концепция» – ключ к личности и ее самовоспитанию // Методичні та теоретичні проблеми психології. – Х., 1995. – С. 58-60.
3. Титаренко В.Я. Семья и формирование личности. – М.: Мысль, 1987. – 352 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 447с.
5. Харчев А.Г., Мацковский М.С. Современная семья и ее проблемы. – М.: Знание, 1978. – 244 с.
6. Эйдемиллер З.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – С.Пб.: Питер, 1999. – 637 с.